

MARKSISTINĖ FILOSOFIJOS ISTORIOGRAFIJA LIETUVOJE: HORIZONTALUSIS REDUKCIONIZMAS

Gintaras Kabelka

Lietuvos kultūros tyrimų instituto
Lietuvos filosofijos istorijos skyrius
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
El. paštas: kabelkag@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjami Lietuvos filosofijos istoriografijos marksistinės metodologijos darbai, kuriems būdingas vadinamasis horizontalusis redukcionizmas. Eksplikuojama Lietuvos marksistinės filosofijos istoriografijos veikalų metodologinė struktūra, parodomas jiems būdingo vadinamojo aiškinimo solumo nevienodas laipsnis. Analizuojami filosofijos raidos marksistiniai vaizdiniai, teigiama, kad jie pagrįsti progreso idėja. Nagrinėjamas Eugenijaus Meškausko teorinių principų poveikis filosofijos istorijos tyrimams Lietuvoje (Juozo Mureikos, Albino Lozuraičio darbai), kuris pasireiškia marksizmo kaip tam tikro problemų sprendimo būdo traktuote bei filosofijos dėsningo vystymosi sampratos plėtote. Apžvelgiami paties marksizmo istorijos tyrinėjimai.

Pagrindiniai žodžiai: filosofijos istoriografija, marksizmas, horizontalusis redukcionizmas.

Sovietinio laikotarpio Lietuvos filosofiją dar tik pradama nagrinėti. Nepriklausomybės metais ilgą laiką ji buvo tam tikras tabu – kiekvienas save gerbiantis teoretikas (ir ne tik) laiko geru tonu kuo toliau atsilipti apie sovietmetį. Sovietinio laikotarpio marksistinės krypties filosofija vertinama dar negatyviau, kaip okupantų ideologinio teroro įrankis, prievarta įbruktas lietuviškajai filosofinei minčiai ir neturintis jokios išliekamosios vertės. Žinoma, tokių teiginių negalima (ir nesiekama) visiškai paneigti, juose yra daug tiesos – nemaža dalis marksistinės filosofijos darbų Lietuvoje tėra ideologinių instrukcijų iliustracijos, juose dažnai keblu išvelgti kokią nors teorinę vertę. Tačiau kaip ir kiekvienas filosofinio palikimo fragmentas, marksistinė filosofija Lietuvoje, pažvelgus į ją

(kiek įmanoma) nešališku žvilgsniu, turi ir neigiamų, ir teigiamų aspektų: ir minėtos filosofijos darbuose galima rasti konstruktyvios, savitos minties apraiškų.

Šiame straipsnyje nagrinėjama viena marksizmo Lietuvoje sritis – filosofijos istorijos tyrinėjimai, kurie sudaro nemažą XX a. antrosios pusės Lietuvos filosofijos istoriografijos dalį. Straipsnyje siekiama:

- apibūdinti marksistinio filosofinio istorinio aiškinimo veiksma – horizontalųjį redukcionizmą;
- klasifikuoti Lietuvos marksistinės filosofijos istoriografijos veikalus, eksplikuoti jų metodologinę struktūrą;
- nagrinėti Eugenijaus Meškausko teorinių principų poveikį filosofijos istorijos tyrimams Lietuvoje;

- apžvegti Lietuvos marksizmo istorijos tyrinėjimus.

Lietuvos filosofijos istoriografijos marksistinė metodologija iki šiol nėra tyrinėta. Šios metodologijos eksplikacija ir analizė yra būtina siekiant susidaryti filosofijos istorijos tyrimų Lietuvoje išsamų vaizdą.

Marksistinės metodologijos horizontalusis redukcionizmas

Filosofijos istorijos teorinės plotmės imanentinė analizė (t. y. *antstatą* kaip iš dalies savarankišką sritį jo vidinių savybių ir pokyčių atžvilgiu nagrinėjanti tyrimo nuostata) marksistinėje metodologijoje turi mažiausiai redukcionizmo, apriorinių tipologijų ir socialinio ekonominio sąlygotumo principu pagrįsto aiškinimo elementų, tačiau jų šiam marksizmo variantui nepavyksta visiškai išvengti. Redukcionizmas (kaip mechanisticinės aiškinimo strategijos, kuriai priskiriamas marksizmas, svarbiausias bruožas; žr. Kabelka 2009, 2010) čia pasireiškia *horizontaliu* pavidalu (*horizontalumas* šiuo atveju reiškia tyrimo objekto redukavimą ne į kokią nors neteorinę – socialinę ekonominę – sritį, bet į to paties, t. y. teorinio, lygmens reiškinį – marksizmą, laikomą pranašiausiu šio lygmens objektu): tai metodologinė nuostata, kurią galima pavadinti „aiškinamuoju solipsizmu“¹ – tai yra tiriamojo objekto turinio nesupratimas (arba nesistengimas jo suprasti) aprioriškai primetant jam savo-

sios teorinės pozicijos (šiuo atveju – marksizmo) sąvokinį aparatą ir neatsižvelgiant į tai, ar šis turi ką nors bendro su nagrinėjamuoju objektu (t. y. yra problemiška bendramatiškas jam), ar ne.

Toks solipsizmas kyla iš perdėto marksizmo sureikšminimo laikant jį vienintele teisinga, pačia pažangiausia ir moksliausia teorija, išsprendusia visas įmanomas problemas. Tokios nuostatos svarbiausi bruožai: a) išankstinių, tik savęs sureikšminimu pagrįstų vertinimų taikymas praeities filosofinėms teorijoms – kad ir kokia teorija būtų tiriama, iš anksto yra žinoma, kad ji dar nepribrendusi iki marksizmo lygio ir kad joje nagrinėtas problemas geriausiai išsprendė „mokslinis komunizmas“, „mokslinis materializmas“ ir kitokiais sinonimais įvardijamas marksizmas; b) taikomos teorinės pozicijos (marksizmo) sąvokinio aparato nepakankamumas nagrinėjamos teorijoms įvertinti – tyrimo objektas dažnai yra konceptualiai daug turtingesnis nei marksizmas: apima tokias problemas, kurių pats marksizmas net netyrinėja; tas pačias problemas sprendžia remiantis kitokiomis nei marksizmas prielaidomis; siekia kitokių pažintinių tikslų; turi labiau išplėtotą terminiją ir panašiai.

Aiškinimo solipsizmas itin būdingas filosofijos istorijos *statiškų* elementų (atskirų teorijų ar problemų) marksistiniam vertinimui. Žinoma, ši metodologinė nuostata nėra vienalytė, tyrimų praktikoje aptinkama keletas jos laipsnių – nuo kraštutinio abejingumo tyrimo objektui (kurio net negalima laikyti mokslinio tyrimo atveju) iki minimalaus savosios pozicijos sureikšminimo, lemiančio gana konstruktyvią filosofinę istorinę analizę. Filosofijos raidos

¹ Hermeneutikos tradicijoje vyrauja „hermeneutinio didžiadvasiško“ principas, kuris išreiškia tyrėjo atidumą nagrinėjamojo teksto specifikai, pastangas suprasti jo vidines prasmes neprimetant išorinių teorinių nuostatų (Norkus 1996: 131–132, 150–151). Šiame straipsnyje terminas „aiškinamasis, arba aiškinimo, solipsizmas“ vartojamas kaip minėtojo principo priešybė.

dinaminių aspektų analizei šis solipsizmas būdingas mažiau: šiuo atveju jį dažniausiai pakeičia filosofijos raidos progresyvistinė samprata, kuria remiantis filosofijos istorija vaizduojama kaip nuolat progresuojanti teorijų kaita, neišvengiamai vedanti link marksizmo kaip pažangiausios teorijos. Nuo kitų progresyvistinių sampratų marksistinės metodologijos taikomoji skiriasi tuo, kad pažangos linijos aukščiausiam taške ji vaizduoja konkrečią koncepciją – marksizmą.

Marksistinė metodologija tuo konstruktyvesnė (kartu ir laisvesnė nuo ideologinių implikacijų), kuo mažiau ji sureikšmina savąją teorinę poziciją ir kuo daugiau svarbos teikia nagrinėjamam objektui. Efektyviausias variantas yra tas, kuris filosofijos raidos analizei mažiausiai taiko progresyvistinį modelį su iš anksto žinoma pabaiga ir vietoj šio modelio nagrinėja filosofijos istorijos kaitą dialektiniu aspektu, t. y. filosofijos istoriografijoje yra arčiausiai hėgeliškosios koncepcijos (kuri remiasi filosofijos istorijos vidinio, būtino vystymosi sąvoka).

Pateikdami marksistinės metodologijos horizontaliojo redukcionizmo konkrečius pavyzdžius, bandysime juos suskirstyti į keletą laipsnių – nuo aukščiausio (tiriamąjo objekto visiško nepaisymo) iki sąlyginai žemo (pakankamai konstruktyvaus marksistinio instrumentarijaus taikymo) aiškinamojo solipsizmo. Diferencijuodami nesieksime faktografinio išsamumo – pateiksime tik ryškiausius atskirų tyrimų tipų Lietuvoje pavyzdžius; taip pat užfiksuosime marksistinių tyrimų atvejus (juose tirama paties marksizmo istorija), kuriems šio solipsizmo charakteristika nepritaikoma.

Horizontalusis redukcionizmas Lietuvoje

Pažymėtina, jog Lietuvos marksistinės filosofijos istoriografijos veikaluose daugiausia nagrinėjami filosofijos istorijos *statiški* elementai (atskiros teorijos ir jų grupės); filosofijos *raidos* problematika marksistiniu požiūriu aiškinama arba fragmentiškai (synchroninės analizės paraštėse), arba funkcionuoja implicitiškai (kaip filosofijos raidos progresyvistinis, nebūtinai aiškiai eksplikuotas, vaizdinys), arba bandoma plėtoti teorinius-metodologinius šios problemos apmatius (Eugenijaus Meškausko darbai, Albino Lozuraičio tyrinėjimų teoriniai principai), kurie priskirtini daugiau metodologijos teorijai, o ne filosofijos istorijos realių tyrimų struktūrai.

Aukščiausio laipsnio aiškinamojo solipsizmo pavyzdžių gausu Irmijos Zakso darbuose. Jis neapsiriboja tiriamosios teorijos realios problematikos ignoravimu ir nesupratimu, bet eina dar toliau: nagrinėjamąjį filosofą kaltina net tuo, kad šis nesprendžia marksizmui rūpimų problemų arba esamas problemas sprendžia savaip, kitaip nei marksizmas: „Jasperso istorijos koncepcija <...> neakcentavo gamybos būdo reikšmės. <...> Karlas Jaspersas neigia objektyvius visuomenės raidos dėsnius. Marksistinis istorizmo principas reikalauja tirti tikrovę kaip besivystančią. <...> Nagrinėdamas politinių laisvių ir dvasinės kūrybos santykį, jis neatskleidžia ekonominių, klasinių veiksnių reikšmės dvasinei kūrybai“ (Zaksas 1984: 34–36). Šiam filosofijos istorikui būdingas absoliutus išankstinis įsitikinimas savosios teorinės pozicijos teisumu ir sykiu – tiriamojo objekto klai-

dingumu bei teoriniu bevertiškumu: reflektiviai nesuvoktą marksistinių postulatų tinklas „užmetamas“ ant tiriamojo objekto net nepasidomint, ant ko jis iš tikrųjų yra metamas. Maža to, vienas iš Zakso tyrinėjimų tikslų yra ne tik parodyti nagrinėjamų teorijų klaidingumą, bet ir pamokyti jų autorius, kaip iš tikrųjų reikia spręsti teorines problemas: „Remdamasis marksistine metodologija, autorius stengiasi ne tik parodyti egzistencialistų ir katalikybės ideologų pažiūrų teorinį nepagrįstumą, klasinę esmę ir socialines funkcijas, bet ir pozityviai spręsti tas problemas, kurios keliamos katalikybės ir egzistencializmo literatūroje“ (Zaksas 1983: 8).

Vienintelis įtikinamas paaiškinimas, kokie galėtų būti tokio pobūdžio tyrimo motyvai – tokia elgseną motyvuoja ne teoriniai, bet ideologiniai interesai, t. y. kovos su priešiškomis ideologijomis (o tokioms priskiriamos visos nemarksistinės filosofinės teorijos) būtinybė. „Religinių ir egzistencialistinių mokymų apie asmenybės pirmenybę kolektyvo atžvilgiu reakcinė esmė yra ta, kad jie stengiasi atitraukti darbo žmones, inteligentiją nuo marksistinių partijų, pažangiųjų organizacijų kovos su imperializmu, reakcija“ (Zaksas 1983: 93). Tai reiškia, jog Zaksas filosofiją suvokia tik kaip ideologiją ir iš esmės ne tiria filosofijos istoriją, o kovoja ideologinę kovą (demaskuodamas nemarksistinių filosofų „slaptas“ politines užmačias), kurios instrumentarijus nepriklauso filosofijos istoriografijos metodologijos kompetencijai. Zakso veikalai iliustruoja prasčiausiai suvokto, ideologiškai vulgarizuoto marksizmo varianto (jam atstovauja ir daugiau čia neminimų tyrinėtojų) taikymą „nagrinė-

jant“ filosofijos istorijos sričiai priskiriamą medžiagą.

Nuosaikešni aiškinamąjį solipsizmą demonstruoja Jonas Balčius (1986). Jau savo tyrimo pradžioje jis žino, kad neotomistinė filosofija yra klaidinga ir neatlaiko mokslinės kritikos (Balčius 1986: 6). Nors metodologinėje deklaracijoje teigiama, jog tyrime bus vadovaujamas marksizmo teiginiais apie visuomeninės būties ir visuomeninės sąmonės santykį, bazės ir anstato ryšį, ideologinio proceso klasiškumą ir pan. (Balčius 1986: 7), tačiau reali metodologinė Balčiaus disertacijos struktūra pagrįsta horizontaliuoju redukcionizmu. Pastarasis pasireiškia marksizmo ir iš jo išplaukiančių ateizmo ir materializmo pozicijų taikymu vertinant tyrimo objektą (Prano Dovydaičio filosofija), kurio turinį sudaro minėtoms pozicijoms radikaliai priešingos koncepcijos (religijos klausimų svarstymas, pažinimo idealistinės traktuotės ir pan.). Tyrimo objekto ir vertinimo pozicijos absoliutus nebendramatiškumas ypač ryškus tikėjimo problemą aiškinant ateizmo požiūriu („mokslinė marksistinė pasaulėžiūra religiją traktuoja kaip socialinę fenomeną“ (Balčius 1986: 66) ir t. t.).

Dar nuosaikešnis aiškinamasis solipsizmas vyrauja Albino Griškos veikale (1982). Šio tyrinėjimo pranašumas yra tai, jog jame daugiau dėmesio skiriama pačiam tyrimo objektui, šiuo atveju – praeities filosofinėms ir mokslinėms gamtos teorijoms. Tačiau šis savaime pozityvus atidumas objektui realizuojamas pačiu paprasčiausiu nekonceptualių lygmeniu – filosofinių istorinių šaltinių aprašinėjimu, kuriame galima išvelgti problemų istorijos metodologijos taikomų probleminių

situacijų istorinės rekonstrukcijos užuomazgų. Tyrimo vertinamasis lygmuo labai menkas, o jį sudaro marksizmo nulemtos ateistinių, materialistinių ir scientistinių elementų preferencijos: teigiama, jog tyrimo objektas yra vertingas tik tiek, kiek jis yra ateistinis, materialistinis ir gamtamokslinis. Visos kitos filosofinės teorijos, neturinčios šių bruožų (ar iš esmės juos neigiančios), yra bevertės, pasenusios iliuzijos. Šiuo atveju marksistinės filosofijos ir pasaulėžiūros elementai laikomi vertingiausiais, tik jie šurkščiai neprimetami tyrimo objektui, yra atsižvelgiama į tiriamųjų teorijų turinį.

Aiškinimo solipsizmo minimizuoti neįstengiama ir tuose darbuose, kurie tyrinėja marksizmui draugiškas praeities filosofines ar visuomenines teorijas ir pažiūras, pavyzdžiui, ateizmą ir materializmą. Šios problematikos tyrinėtojas J. Barzdaitis, nagrinėdamas minėtų koncepcijų idėjų sklaidą Lietuvoje, jas traktuoja kaip pasirinkusias teisingas problemas, bet nepajėgiančias šių teisingai išspręsti, nes to laikotarpio ateizmas ir materializmas dar „nepriaugęs“ iki tikrosios tiesos – marksizmo: „Nebūdami dialektinio ir istorinio materializmo pozicijose ir neatskleidę tikrųjų religijos egzistavimo šaknų klasinėje antagonistinėje visuomenėje, Lietuvos ateistai negalėjo atskleisti ir tikrųjų kovos su religija kelių bei būdų“ (Barzdaitis 1980: 83).

Pirmiau nagrinėtuose pavyzdžiuose tyrimo objektas laikomas absoliučiai klaidingu ir prielaidų (problemos atradimo), ir rezultatų (problemos sprendimo) lygmeniu, o šiuo atveju pripažįstamas tyrimo objekto prielaidų ir rezultatų *dalinis* teisingumas: „Idealistinis visuomenės isto-

rijos supratimas, būdingas visam ikimarksistiniam materializmui, neleido Lietuvos ateistams pažiūrėti į visuomeninę sąmonę kaip į visuomeninės žmonių būties atspindį ir išvelgti klasinio visuomenės idėjų pobūdžio klasinėje visuomenėje. <...> Jie nesuprato visuomeninio-istorinio pažinimo proceso pobūdžio, iš antropologinio materializmo pozicijų žiūrėjo į pažinimo subjektą, <...> laikėsi visam ikimarksistiniam materializmui būdingo stebėtojiškojo materializmo pozicijų“ (Barzdaitis 1976: 38, 47, 48). Minėtąjį tiriamųjų idėjų dalinį teisingumą (ar klaidingumą) lemia ne šių idėjų kūrėjų ar propaguotojų teorinės veiklos pranašumai (ar trūkumai), o objektyvios istorinės sąlygos – tų idėjų padėtis istorinio laiko tiesėje (jos užima vietą iki įsitvirtinant moksliniam materializmui). Toks vertinimas pagrįstas pamatine prielaida, jog tikrasis, mokslinis, materializmas negalėjo atsirasti iš niekur: materializmas kaip filosofinė koncepcija turėjo išsivystyti iki galutinio tikrojo pavidalo pereidamas istoriškai būtinas, viena kitą dialektiškai paneigiančias raidos formas.

Taigi, nagrinėjamuose atveju tyrimo objektas nekaltinamas „valingomis nuodėmėmis“, o jo teisingumo reikšmės nustatymas pagrįstas implicitiškai funkcionuojančiu filosofijos raidos dialektiniu-progresyvistiniu vaizdiniu, kuris savo ruožtu pagrįstas teorijų istorinio determinizmo principu. Jei teorija atsirado tam tikru istoriniu laikotarpiu, tai yra objektyviai nulemta, kad ji negali išreikšti *visos* tiesos, nes šia disponuoja tik labiausiai išsivysčiusi raidos pakopa (marksizmas). Taigi, dalinės tiesos išraiška ir yra praeities teorijos objektyviai nulemta paskirtis. Pripa-

žįstant šią neišvengiamybę, aiškinamasis solipsizmas sumažinamas: tyrimo objektas visiškai nenuvertinamas (jo netobulumas nėra *jo* kaltė), tik tyrėjas pasilieka teisę disponuoti pažangiausia teorine pozicija.

Juozo Mureikos atliktų Lietuvos estetikos istorijos tyrinėjimų metodologinė struktūra nevienalytė, joje galima išskirti šiuos aspektus: horizontalųjį redukcionizmą – tyrimo objekto vertinimą remiantis marksistiniais problemų sprendimo būdais; tyrimo metodologinę prieigą – siekį tiriamąjį objektą analizuoti pagal jame taikomas metodologijas. Kiekviename šiame veiksmo vyrauja nevienoda tiriamojo objekto ir marksistinės pozicijos pusiausvyra (aiškinamojo solipsizmo laipsnis).

Horizontalųjį redukcionizmą šis tyrėjas taiko tiriamąjį objektą su marksizmu, kaip teisingiausia teorine pozicija, palyginamas ir problemos suformulavimo prielaidų, ir gautų rezultatų lygmeniu: „filosofas linkęs ignoruoti socialinės būties atspindį mene, dėl to jo koncepcija nebuvo visiškai teisinga. <...> J. Biliūnas nedvejodamas priėmė socialinės meno prigimties ir meno, kaip tikrovės atspindžio, postulatus, dar buvo veikiamas ir pozityvizmo idėjų. <...> M. Pečkauskaitė žmogaus prigimtį suprato idealistiškai, nesuvokė socialinio asmenybės sąlygotumo. <...> Estetikos mokslo grindimas suvokimo aktu iš tiesų yra būtinas, bet nepakankamas jos moksliskumo kriterijus. Neatsižvelgiant į subjekto sąmonės struktūros socialinę-praktinę kilmę, socialines jos reiškimosi formas bei funkcijas kiekviename subjekto veiklos srityje, šio klausimo mokslinis sprendimas bus neįmanomas“ (Mureika 1981: 37, 53, 56, 89–90). Šiame metodologiniame lygme-

nyje vyraujantis aiškinamasis solipsizmas yra vidutinis: nors vieninteliais teisingais ir neabejotiniais laikomi estetinių problemų marksistiniai sprendimo būdai, tačiau tiriamųjų teorijų gauti rezultatai vertinami ne radikaliai nihilistiškai, bet jų susiklosymas suvokiamas kaip nulemtas netobulų teorinių priemonių naudojimo.

Šias teorines priemones (socialinio kultūrinio konteksto nulemtos teoretiko pasaulėžiūros elementus, jo pasirinktą filosofinę kryptį, konkrečių estetinių problemų sprendimo prielaidas ir būdus) bandoma rekonstruoti (o ne iš anksto kvalifikuoti kaip klaidingas, net nesigilinant į jų specifiką) taikant kitą tyrimo aspektą – metodologinę prieigą. Ši prieiga yra susipynusi su pirmiau parodytais metodologiniais veiksmiais, bet kartu yra specifinė tyrimo nuostata (visos marksistinės filosofijos istoriografijos metodologijos kontekste). Mureika filosofijos metodologiją glaudžiai sieja su vadinamojo pagrindinio filosofijos klausimo sprendimu, o šio sprendimo būdus (paradigmas) – materializmą ir idealizmą – laiko „metodologiniu kryptingumu“ (Mureika 1981: 9). Kitaip tariant, šios (marksistų laikomos svarbiausiomis) teorinės tendencijos suvokiamos kaip visų filosofavimo taisyklių pagrindas, kurį atradus ir eksplikavus įgyjamas tyrimo objekto visos teorinės struktūros adekvatus supratimas.

Jei tyrėjas nagrinėja metodologiją, viasada kyla ir jo paties metodologinio angažuotumo klausimas: ar jis pritaria kuriai nors egzistuojančiai metodologijai, ar yra teoriškai neutralus ir konstruoja aukštesnio laipsnio metodologiją (metametodologiją)? Nagrinėjamoju atveju estetikos

istorikas teikia pirmumą marksistinei metodologijai. Ji, pasak Mureikos, „leidžia dialektiniu pagrindu kelti, įvertinti estetišnes pažiūras ir estetišnes teorijas, paaiškinti estetišnės veiklos, estetišnės kultūros ar apskritai estetišnių reiškinių atsiradimo bei vystymosi sudėtingą socialinį-psichologinį determinizmą, neprasilenkti su savita jų prigimtimi, objektyvumo ir subjektyvumo dialektika“ (Mureika 1981: 10). Tai reiškia, kad vertinant tyrimo objektą iš anksto užprogramuojamas tendencingumas – pritarimas vienam metodologiniam kryptingumui ir jam priešingo paneigimas. Kita vertus, deklaruota marksistinė metodologija yra ne tik vertinimo pozicija, bet ir tyrimo įrankis.

E. Meškausko teorinių principų recepcija filosofijos istoriografijoje

Nors Mureikos tekstuose beveik nėra nuorodų į Eugenijaus Meškausko darbus, bet palyginę pastarojo teorines metodologines formuluotes² ir pirmojo tyrimų metodologinę struktūrą galime teigti, kad Mureika buvo paveiktas Meškausko plėtotos marksizmo kaip metodologinės programos sampratos. Joje marksizmas traktuojamas kaip mokslo apskritai metodologija; filosofijos istoriografijos metodologijai svarbūs šie principai: „filosofijos istorija gali būti nagrinėjama įvairiais jos turinio bei raidos sąlygotumo aspektais. Vienas iš jų yra filosofijos mokslinės raidos aspektas.

² Jos sistemingai išdėstytos veikale *Marksistinės filosofijos metodologinė apybraiža* (1988). Nors šis veikalas pasirodė vėliau nei Mureikos ir daugelio kitų marksistinių filosofijos istorikų darbai, tačiau jame surinkti svarbiausi straipsniai ir įžvalgos, kurias Meškauskas įvairiomis formomis (tekstine ir gyvojo bendravimo) dėstė visą gyvenimą.

Ji iš esmės sutampa su materializmo raida. <...> Aiškinant filosofijos mokslinę raidą <...> daugiausia dėmesio reikalauja nagrinėjamų jos etapų specifiką ryškiausiai išreiškiančios idėjos ir teorijos“ (Meškauskas 1988: 20–21). Tai reiškia, kad: 1) filosofijos raida suprantama progresyvistiškai, kaip filosofijos tapsmas „tikrai mokslinė“; 2) šis progresas yra sąlygotas, t.y. valdomas tam tikrų dėsningumų, kurie nėra tik socialiniai ekonominiai (kaip įprasta marksizme), bet daugiau teoriniai – nuolatinis vystymasis link teorinio idealo („mokslinės“ filosofijos) yra imanentinių veiksmų raida, istoriškai būtinų *teorinių* formacijų kaita; 3) teorijų vertinimo idealas yra materializmas, kaip moksliausias filosofijos pavidalas; 4) kadangi filosofija yra istoriškai sąlygota, todėl praeities teorijos turi būti vertinamos ne pagal marksistinius problemų sprendimus, bet remiantis istorinio laikotarpio filosofijos išsivystymo lygiu. Antstato sričiai čia suteikiamas santykinis savarankiškumas: redukcionizmas į bazės sritį beveik eliminuojamas, preferuojami anstatui imanentiški veiksniai.

Šis bendrais bruožais rekonstruotas metodologinis modelis iš dalies funkcionuoja Mureikos tyrimuose. Juose tiriamas filosofijos istorijos statiškas (marksistiniam materializmui chronologiškai artimas) elementas, todėl jos raidos aspektai čia nenagrinėjami. Materializmas, kaip „metodologinis kryptingumas“, laikomas nepalyginti pranašesniu nei idealizmas; diferencijuojant pirmąjį, moksliausniais laikomi tie elementai, kurie priklauso moksliausiajam materializmo pavidalui – marksizmui. Taikant šią metodologinę priegą dėl jos išankstinio konceptualaus

angažuotumo neišvengiama aiškinimo solipsizmo, tik jis šiuo atveju yra dvejopas. Reikia skirti du metodologinėje prieigos (dėl preferuojamos marksistinės metodologijos pirmiau išskirto dvejopo vaidmens) lygmenis: 1) tyrimo objekto vidinės teorinės struktūros rekonstrukciją; 2) šios struktūros vertinimą. Šiuose lygmenyse funkcionuoja skirtingo laipsnio minėtasis solipsizmas.

Jis pirmajame lygmenyje yra minimaliausias, kartais ir visiškai išnyksta: tiriamojo objekto teorinis ir socialinis kontekstas rekonstruojamas gana objektyviai, pagal standartinius istorizmo principus. Taip pat atliekama kruopšti tiriamųjų teorijų vidinių elementų ir prasiū analizė (kuria čia įvertinti nėra galimybių), atskleidžiamos filosofavimo prielaidos, problemų pasirinkimo ir sprendimo motyvai bei principai, nustatoma pastarųjų priklausomybė pagrindinėms filosofijos kryptims. Šiame lygmenyje marksistinė metodologija nedeformuoja tyrimo objekto (nefunkcionuoja redukcionizmas), jos specifika pasireiškia teorijų klasifikavimu į materialistines ir idealistines bei dėmesiu socialiniams veiksniams; vyrauja marksistinės metodologijos istoristinis aspektas.

Antrajame lygmenyje (vertinant teorijas) šis solipsizmas gerokai didesnis: marksizmas laikomas pranašiausiu ir estetinės teorijos vertinamos nuotolio nuo marksizmo aspektu: „<...> paaiškėjo, kad idealistine metodologija vadovaujantis realių meno ir estetikos problemų išspręsti nebuvo galima.<...> Marksistinės metodologijos pranašumus ir jos taikymo galimybes įrodė V. Kapsukas. Jis nuosekliai laikėsi socialinės asmenybės raidos, klasinės meno

prigimties antagonistinėje visuomenėje pažiūrų. Dėl to meno prigimtis jam nėra tik abstrakčiai sociali. <...> Didžiausias V. Kapsuko nuopelnas yra tas, kad metodologinę prasmę turintį partiškumo principą jis glaudžiai siejo su visuomeninių meno funkcijų, kultūros perimamumo <...> dėsniniais, dėl to šis principas įgyja estetinį turinį“ (Mureika 1981: 56–57, 137).

Tirdamas filosofijos istoriją Meškausko teorinius principus iš dalies taikė ir kitas jo mokyklos atstovas Albinas Lozuraitis, kurio tyrinėjimuose reikia skirti du lygmenis – deklaruojamus teorinius tyrimo principus ir realią tyrinėjimų metodologinę struktūrą. Pateikdamas pirmuosius, jis pabrėžė filosofinių problemų istoriškumą, būtinybę filosofinių istorinių aiškinimu atskleisti jų genezę (Lozuraitis 1980: 7–8), atmetė marksizme vyraujančią apriorinių vertinimo schemų „užmetimą“ tyrimo objektui, gynė pastarojo savitumą pabrėždamas filosofijos raidos pakopų istorinį būtinumą: „mokslinis tyrimas, atskleidžiamas tam tikrą vystymosi grandžių sąryšį, pats lieka to būtinumo nesuvaržytas, lieka laisvas. <...> kai tik tyrimas tikslingumą priskiria pačiam objektui, jis mokslinį požiūrį pakeičia vertinamuoju ir pradeda į kiekvieną reiškinį žiūrėti kaip į daugiau ar mažiau tobulą esamą ar įsivaizduojamą dalykų padėties realizavimą. Jei tikslingi tikrovės procesai vien tik vertinami, taikant jiems galutinį rezultatą kaip mastelį, tai jie tegali sukelti nepasitenkinimą savo menkumu ir netobulumu“ (Lozuraitis 1980: 10).

Šiais teiginiais (bent teoriškai) atmeta marksistinės metodologijos horizontalusis redukcionizmas – praeities teorijų vertinimas savosios teorinės pozicijos po-

žiūriu. Kartu ypač pabrėžiamas istorizmo principas, išreiškiantis istorinio tyrimo objektyvumą (tyrimo objekto vertinimą jo laikotarpio masteliu); kita vertus, neatmetamas ir istorinio proceso tikslingumas (kuris implikuoja šio proceso galutinio taško tobulumą). Ši kontroversija apima tokius probleminius momentus: 1) vertinant filosofijos istorijos *dinaminis* aspektus minimizuojamas aiškinamasis solipsizmas – filosofijos raida nebevaizduojama kaip klaidų virtinė, vedanti link marksizmo; 2) kyla istorizmo ir tikslingumo principų suderinamumo problema: jei marksistinis filosofijos istorikas atmeta savo metodologines schemas bei kategorijas ir akcentuoja tik istorizmo principą, tai jo metodologija praranda išskirtinumą ir virsta tiesiog istoristine (kontekstualistine). Lozuraitis pats pastebi šį prieštaravimą ir jį išspręsti siekia filosofijos raidą aiškindamas hėgeliškosios dialektikos priešybių vienybės požiūriu: „Marksistinė metodologija nurodė vienintelį galimą šio prieštaravimo įveikimo būdą – pripažinti, kad tarp praeities ir dabarties esama *realaus ryšio*, kad praeiti istorijos etapai „įveikta“ forma slypi vėlesnėje istorijoje, taigi nėra jai visiškai svetimi, kad dabarties mąstyme glūdi jo išsivystymo istorinės pakopos. Ir tik tai šitas ryšys padaro galimą praeitį istorijos etapų, taigi ir mąstymo istorijos etapų, vertinimą ir iškelia jų pažinimo uždavinį“ (Lozuraitis 1980: 33).

Šioje vietoje itin išryškinamas marksizmo „hėgelizmas“: cituotieji teiginiai iš esmės yra Georgo Wilhelmo Hegelio filosofijos istorijos koncepcijos santrauka (plg. Hegel 1999: 73–106). Lozuraičio teorinių metodologinių principų turinys leidžia teigti, kad šis tyrėjas tarp Lietu-

vos marksistinių filosofijos istorikų yra bene vienintelis nuoseklus hėgelininkas, filosofijos raidos sampratoje pabrėžęs jos tikslingo *teorinio vystymosi* aspektą. Be to, vartojamas „dabarties mąstymo“ terminas yra platesnis už marksizmą, kuris čia tiesiogiai nepreferuojamas. Būti hėgelininku marksistų stovykloje reiškia teigti anstato (taip pat ir filosofijos) nepriklausomybę nuo bazės, t. y. atskleisti filosofijos raidos tam tikrus *imanentinius* dėsningumus.

Tačiau Lozuraičio *realių* tyrinėjimų metodologinėje struktūroje hėgelizmo aspektų nėra daug (esama keletu praeities teorijų vertinimų atsižvelgiant į istorinį sąlygotumą, t. y. į jų istorinio laikotarpio išsivystymo lygį, pavyzdžiui: „reikalauti iš sofistų šios problemos sprendimo reikštų reikalauti neįmanomo dalyko“ (Lozuraitis 1980: 82): joje vyrauja marksistinė filosofijos priklausomybės nuo praktinės veiklos samprata (vertikalusis redukcionizmas), pavyzdžiui: „suprasti praeities mąstyseną <...> įmanoma tik atsekus jos ryšį su žmonių materialinio gyvenimo sąlygomis. <...> Vertybės ir tiesos priešingumas negalėjo būti įveiktas filosofiškai, nes jis turėjo objektyvias šaknis – buvo pagrįstas socialiniu žmonių antagonizmu. <...> Nagrinėjama praktikos požiūriu, filosofijos raida praranda atsitiktinį pobūdį ir joje atsekamas dėsningumas, pagrįstas materialinėmis visuomenės gyvenimo sąlygomis“ (Lozuraitis 1980: 54, 186–187). Šis tyrėjas taip pat daug dėmesio skiria nagrinėjamo istorinio laikotarpio socialinėms ekonominėms struktūroms atskleisti. Lozuraitis filosofijos praktinio sąlygotumo principą derina ir su jos savarankiškų veiksnių eksplikacijomis. Teoriniu lygmeniu pabrėžta

vystymosi sąvoka praktiniame tyrime įgyja bazės pokyčių turinį.

Lozuraičio tyrinėjimuose vyraujantis siekis istorinį objektyvumą suderinti su marksistinėmis schemomis ir jų sąlygojamu redukcionizmu lemia, kad šio tyrėjo kuriamas mechanistinis aiškinimas įgyja nemažai kontekstualizmo bruožų, išlaikydamas vieną redukcionizmo aspektą. Filosofinės teorijos Lozuraičio aiškinamos kaip istorinio laikotarpio produktas, kartu siekiant kuo glaudžiau šias teorijas susieti su socialiniais veiksniais – aiškinti jas kaip pastarųjų išraišką: „socialinė žmogaus būtis Platonui buvo jo filosofijos išeities taškas. <...> Platono filosofiniai interesai organiškai susiję su jo visuomene, o vertybės, kurias jis siekia apginti, yra neatskiriama to meto graikų polių ir jų prieštaravimų dalis. <...> Platonas ne tik ideologiškai išreiškia to meto socialinius prieštaravimus, – jis priskiria juos visai tikrovei ir paverčia filosofinio mąstymo norma“ (Lozuraitis 1980: 105, 126, 142). Cituotame pavyzdyje pastebimas kraštutinis istorizmas: kontekstualizuojant tyrimo objektą sociologiniu aspektu nueinama taip toli, jog net filosofijos klasiko sukurtos idėjos (kurios įvairių filosofijos istorijos metodologijų ir aiškinimo tipų dažniausiai suvokiamos kaip nepriklausomos nuo atsiradimo konteksto, kaip ne išreiškiančios istorinį laikotarpį, bet jį formuojančios³) traktuojamos tik kaip istorinio laikotarpio socialinės tikrovės atspindys. Tai reiškia,

³ Toks požiūris nuosekliausiai eksplikuotas Karlo Jasperso (1981). Šiuo atveju nepriešinos dvi metodologinės koncepcijos preferuojant vieną iš jų kaip teisingesnę, bet parodoma filosofijos istoriografijoje vyraujanti tendencija, kuri iliustruojama konkrečios koncepcijos pavyzdžiu.

kad pakeičiama filosofijos istoriografijoje vyraujančio priežastinio ryšio tarp klasiko ir jo gyvenamojo konteksto kryptis. Taigi, Lozuraičio plėtotas marksistinės metodologijos variantas yra praeities filosofijos socialinio konteksto rekonstrukcijos priemonė, kuriai būdingas minimalus aiškinamasis solipsizmas.

Marksizmo istorijos tyrinėjimai

Lietuvos filosofijos istoriografijoje esama tokių marksistinių tyrimų, kuriems negalioja minėtojo solipsizmo metodologinė etiketė. Tai Felikso Mačiansko (1987) ir Edvardo Kriščiūno (1985) veikalai. Juos vienija bendra filosofijos istorijos sritis – tai yra paties *marksizmo* istoriją tyrinėjantys veikalai. Šiuo atveju tyrimo objektas ir vertinamoji pozicija yra ta pati – marksizmas, todėl aiškinamasis solipsizmas, kaip šių lygmenų konstruktyvios pusiausvyros nebuvimas, čia negalioja. Vietoj šios nuostatos pasirinkus vertinimo kritiškumo⁴ kategoriją, pastebimas radikalus šių veikalų skirtumas. Nors abu jie parašyti sovietinio laikotarpio pabaigoje, kai atsirado galimybių laisviau išdėstyti savo vertinimus, pirmasis iš jų (Mačiansko veikalas) yra partijos istorijos žanrui priskirtina paneigirika (kurių per visą sovietinį laikotarpį buvo prigaminta begalė; šis veikalas čia minimas tik dėl jo formalaus priklausymo filosofijos istoriografijai), o antrasis (Kriščiūno disertacija) – marksizmo istorijos Lietuvoje kritinė analizė.

⁴ Normaliuose, t. y. ideologinio spaudimo nepatyrusiuose, tyrimuose kritiškumas yra trivialis, būtina jų savybė, apie kurią užsiminti būtų netikslinga; nagrinėjamos aplinkybėmis kritiškumas laikytinas tyrimu laimėjimu.

Nors metodologiniu požiūriu Kriščiūno disertacija nėra kuo nors išskirtinė, tačiau ji paminėtina dėl to, kad tai yra pirmasis sovietinio laikotarpio Lietuvos filosofijos istoriografijos tyrimas, kuriame išdėstomi kritiški vertinimai *pačių marksistų* atžvilgiu, pavyzdžiui: „Žinoma, ne visi jų [Kapsuko ir Angariečio] darbai parašyti aukštu moksliniu lygiu, dėl intelektualinių interesų platumo nukentėjo teorinės minties gelmė, jų darbuose esama supaprastinimų, klaidų, nors didelė dalis jų turi išliekamąją vertę. <...> Marksistinė mintis Lietuvoje nebuvo originali. <...> Angarietis nesukūrė originalios filosofinės teorijos, jam trūko laiko ir galimybių rimtesniems filosofijos tyrimams. <...> Nacijų teorija, iškelta Angariečio ir Kapsuko, buvo pati silpniausia, nes joje daug neteisingų teiginių, išvadų“ (Kriščiūnas 1985: 5, 6, 13, 165). Aptariamasis kriticizmas pasireiškia tuo, jog čia nefunkcionuoja filosofijos raidos kraštutinio progresyvizmo samprata ir marksizmo suabsoliutinimas. Nors metodologinėse eksplikacijose deklaruojama vertikaliojo redukcionizmo prieiga – visuomenės struktūros analize, bazės ir antstato ryšiu ir t. t. paremtas teorijų aiškinimas (Kriščiūnas 1985: 9), tačiau vietoje šių metodologinių elementų taikomos standartinės kontekstualistinės aiškinimo strategijos tyrimo priemonės: siekiama nustatyti tiriamųjų teorijų genezę (užsienio marksistų įtaką Lietuvos marksistų pažiūroms), apibūdinti problemų sprendimų teorinį lygį, pastarųjų trūkumus vertinti remiantis centrine problemine situacija (marksizmo klasikų veikalais) ir pan. (Kriščiūnas 1985: 9, 10). Kriščiūnas savo pateiktuose vertinimuose neišvengia už marksizmo ribų, tačiau pastarąjį traktuoja

kaip probleminių vertinimų atskaitos tašką, o ne kaip ideologinių dogmų rinkinį.

Išvados

1. Lietuvos filosofijos istoriografijos marksistinėje metodologijoje vyrauja horizontaliojo redukcionizmo procedūra – marksizmas laikomas pranašiausia teorija, kuria remiantis vertinamos praeities filosofijos teorijos. Tokiai nuostatai būdingas vadinamasis aiškinamasis solipsizmas – neatsižvelgimas į tiriamojo objekto turinį aprioriškai primetant jam savosios teorinės nuostatos sąvokinių aparatų.

2. Lietuvos marksistiniams tyrinėjimams būdingas skirtingas aiškinamojo solipsizmo laipsnis: vienuose jis itin aukštas (iš anksto žinomas nagrinėjamos teorijos klaidingumas), kituose – nuosaikešnis, atsižvelgiama į tiriamosios koncepcijos specifiką, ji vertinama išryškinant tam tikrus marksizmo elementus.

3. Filosofijos istorikai marksistai filosofijos raidą vaizduoja kaip pažangą, pagrįstą filosofijos sąlygotumu (socialiniu ekonominiu arba teorijų kaitos istorinės būtinybės).

4. Kai kurie Eugenijaus Meškausko mokiniai (Juozas Mureika, Albinas Lozuraitis) savo filosofiniuose istoriniuose tyrinėjimuose taikė jo teorinius principus: filosofiją aiškino pagal jos metodologinę kryptingumą, praeities teorijas siekė vertinti remdamiesi ne tiek marksistiniais problemų sprendimo būdais, kiek istorinio laikotarpio filosofijos išsivystymo lygiu.

5. Marksizmo istoriją nagrinėjančiuose veikaluose tyrimo objektas ir vertinimo nuostata sutampa, todėl juose nesama aiškinamojo solipsizmo, vyrauja daugiau kontekstualistinės aiškinimo strategijos priemonės.

LITERATŪRA

- Barzdaitis, J. 1976. *Religijos kilmė ir kitimas: Iki proletarinių ateistinių pažiūrų Lietuvoje marksistinė analizė*. Vilnius: Mintis.
- Barzdaitis, J. 1980. *Ateizmo tradicijos Lietuvoje (XIX a. pabaiga ir XX a. pradžia)*. Vilnius: Mintis.
- Griška, A. 1982. *Gamtos filosofija senajame Vilniaus universitete (XVIII a. pabaiga – XIX a. pradžia)*. Vilnius: Mintis.
- Hegel, G. W. F. 1999. *Filosofijos istorijos paskaitos*, t. 1. Vertė A. Lozuraitis. Vilnius: Alma littera.
- Jaspers, K. 1981. *Die grossen Philosophen*. München–Zürich: R. Piper und Co Verlag.
- Kabelka, G. 2009. Lietuvos filosofijos istoriografijos bruožai (pradžią), *Logos* 61: 22–29.
- Kabelka, G. 2010. Lietuvos filosofijos istoriografijos bruožai (pabaiga), *Logos* 62: 15–23.
- Lozuraitis, A. 1980. *Tiesa ir vertybė: Teorinė ir praktinė antikinės filosofijos orientacija*. Vilnius: Mintis.
- Mačianskas, F. 1987. *Visuomeninės V. Kapsuko pažiūros*. Vilnius: Mintis.
- Meškauskas, E. 1988. *Marksistinės filosofijos metodologinė apybraiža*. Vilnius: Mintis.
- Mureika, J. 1981. *Lietuvių materialistinė estetika 1900–1940*. Vilnius: Mintis.
- Norkus, Z. 1996. *Istorika: Istorinis įvadas*. Vilnius: Taura.
- Zaksas, I. 1983. *Katalikybė ir egzistencializmas (žmogaus problema)*. Vilnius: Mintis.
- Zaksas, I. 1984. K. Jaspersas apie istoriją ir žmogaus istoriškumą, in *Žmogus ir istorija šiuolaikinėje buržuazinėje filosofijoje*. Sud. A. Sverdiolas. Vilnius: Mintis, p. 34–47.
- Бальчюс, И. 1986. *Философские и общественные взгляды Пр. Довидайтиса* [filos. m. kand. disertacija]. Вильнюс.
- Крищюнас, Э. 1985. *Марксистская теория общественного развития в Лумве 1917–1940* [filos. m. kand. disertacija]. Вильнюс.

MARXIST HISTORIOGRAPHY OF PHILOSOPHY IN LITHUANIA: HORIZONTAL REDUCTIONISM

Gintaras Kabelka

S u m m a r y

The article analyzes the Marxist methodology of historiography of philosophy in Lithuania. The so-called interpretative solipsism is characteristic of the horizontal reductionism. It enforces the conceptual apparatus of its own theoretical position upon the subject of research, without considering whether the terms of that apparatus have something in common with the content of the subject. There are different degrees of interpretative solipsism in the Lithuanian history of philosophy. Zaksas is *a priori* convinced that his own theory is impeccable and that the subject

of inquiry is undoubtedly fallacious and theoretically worthless. Balčius and Griška pay more attention to the description of the subject of inquiry. They rely on the materialistic, atheistic and scientist aspects of Marxism. Lozuraitis and Mureika regard Marxism as quite a reliable method of solving some theoretical problems. Their approach is akin to the methodology of the history of problems.

Keywords: historiography of philosophy, Marxism, horizontal reductionism.

Įteikta 2010 06 10